

**SEJARAH AWAL DAN KEMAJUAN SUKU IDAHAN
DI LAHAD DATU (1896 SEHINGGA 1940)**

JUSMAN BIN AMAN SETIA

**TESISINI DIKEMUKAKAN UNTUK MEMENUHI
SYARAT MEMPEROLEHI IJAZAH SARJANA**

**SEKOLAH SAINS SOSIAL
UNIVERSITI MALAYSIA SABAH
2007**

UNIVERSITI MALAYSIA SABAH

BORANG PENGESAHAN STATUS TESIS ®

JUDUL : SEJARAH AWAL DAN KEMAJUAN SUKU IDAHAN DI LAHAD DATU
(1896 SEHINGGA 1940)

IJAZAH : SARJANA SASTERA (SEJARAH)

SESI PENGAJIAN : 2003-2007

Saya, JUSMAN BIN AMAN SETIA mengaku membenarkan tesis Sarjana ini disimpan di Perpustakaan Universiti Malaysia Sabah dengan syarat-syarat kegunaan seperti berikut:

1. Tesis adalah hak milik Universiti Malaysia Sabah.
2. Perpustakaan Universiti Malaysia Sabah dibenarkan membuat salinan untuk tujuan pengajian saya.
3. Perpustakaan dibenarkan membuat salinan tesis ini sebagai bahan pertukaran antara institusi pengajian tinggi.
4. TIDAK TERHAD.

Disahkan oleh

(Penulis : JUSMAN BIN AMAN SETIA)

(TANDATANGAN PUSTAKAWAN)

Alamat:

Kampung Sapagaya
Peti Surat 61935
911127 Lahad Datu
SABAH

(Penyelia: Prof. Dr. Mohd. Sarim Hj. Mustajab)

Tarikh : 24 Ogos 2007

Tarikh : _____

CATATAN : ® Tesis dimaksudkan sebagai tesis Ijazah Doktor Falsafah dan Sarjana secara penyelidikan atau disertasi bagi pengajian secara kerja kursus dan penyelidikan, atau laporan Projek Sarjana Muda (LPSM)

UMS
UNIVERSITI MALAYSIA SABAH

PENGAKUAN

“..... Segala nukilan, ringkasan dan rujukan yang tiap-tiap satunya telah saya jelaskan sumbernya.....”

Tandatangan:

Tarikh: 24 Ogos 2007

UMS
UNIVERSITI MALAYSIA SABAH

PENGHARGAAN

Syukur Alhamdulillah ke hadrat Allah S.W.T dengan limpah kurnia dan izin-Nya, kerana penulis telah dapat menyiapkan tesis ini. Semasa menghasilkan tesis ini, penulis telah banyak terhutang budi kepada pihak-pihak yang memberi teguran, sokongan dan kerjasama. Ini kerana tanpa mereka agak sukar saya untuk menyelesaikan tesis ini.

Penulis ingin mengucapkan setinggi-tinggi penghargaan dan jutaan terima kasih kepada Prof. Dr. Mohd. Sarim Hj. Mustajab selaku penyelia sarjana, kerana beliau telah membimbing dan memberi teguran yang membina kepada penulis.

Ucapan terima kasih juga tidak lupa kepada pihak badan-badan kerajaan seperti Arkib Negeri Sabah, Perpustakaan Muzium Negeri, Perpustakaan Tun Fuad, Perpustakaan Universiti Malaysia Sabah, Perpustakaan Daerah Lahad Datu dan Pejabat Urusetia Lahad Datu. Tidak lupa juga kepada responen-responen yang telah memberi maklumat kepada penulis iaitu di kalangan mantan-mantan Ketua Daerah Lahad Datu, mantan Ketua Anak Negeri Lahad Datu, Ketua-Ketua Kampung, para Imam kampung, Ketua-Ketua Madai, Majlis Adat Suku Kaum Idahan Lahad Datu dan Kebajikan Pewaris Suku Kaum Idahan Madai (PEWARIS) atas kerjasama kepada penulis semasa melengkapkan bahan-bahan yang diperlukan.

Ucapan TERISTIMEWA buat keluarga (Ibu dan Bapa, adik-adik, Ipar dan anak-anak buah, Emak dan Bapa mertua dan Ipar). Buat insan yang TERISTIMEWA dan TERSAYANG iaitu Isteri penulis, Ernie Ezaidah yang tidak jemu-jemu memberi sokongan dan sabar serta tabah menghadapi dugaan. Buat anak yang tersayang Mohd Erman Zaidani yang masih belum kenal erti kehidupan. Buat anakanda Mohd Ezman Danial yang baru mengenali dunia kehidupan, telah menyahut seruan Allah S.W.T semasa penulis menyiapkan tesis yang hampir selesai. Allah lebih mengetahui dengan pemergian anakanda, semoga anakanda di tempatkan orang-orang yang soleh. Tidak lupa juga kepada semua keluarga sanak saudara yang memberi semangat dan sokongan kepada penulis.

Akhir sekali, ucapan terima kasih kepada para sahabat penulis yang tidak jemu-jemu memberi semangat dan peransang kepada penulis, Pn Ainun Jamil, Ramli Dollah, Nordin Sakke, Nordi Achie, Safie Abdul Rahim, Risalsah, Rizal zamani, Alen dan rakan-rakan lain yang tidak sempat penulis sebut nama mereka di sini, jasa baik kalian tidak mungkin penulis akan lupakan.

Sekian, Terima Kasih

ABSTRAK

Kajian ini cuba menjelaskan tentang sejarah suku Idahan di Lahad Datu dari tahun 1896 sehingga 1940. Tumpuan kajian lebih berkisar kepada peranan, perubahan dan perkembangan yang berlaku terhadap suku Idahan dari aspek pentadbiran, ekonomi dan sosiobudaya semasa era pemerintahan Syarikat Berpiagam Borneo Utara. Dari segi pentadbiran, kajian ini melihat peranan para pemimpin sebelum dan selepas kedatangan Syarikat Berpiagam Borneo Utara. Sebelum Syarikat Berpiagam Borneo Utara mengambil alih pemerintahan di Lahad Datu, para pemimpin berkuasa penuh di kampung atau daerah mereka. Selepas Lahad Datu menjadi pusat pentadbiran Syarikat Berpiagam Borneo Utara pada tahun 1896, pihak syarikat berpiagam telah memperbaiki lagi sistem pentadbiran, dengan memberi pengiktirafan dan kepercayaan kepada para pemimpin dengan melibatkan mereka dalam pentadbiran bukan sahaja di peringkat kampung dan daerah malah dalam pentadbiran Syarikat Berpiagam Borneo Utara. Dalam aspek ekonomi, suku Idahan sudah menerima hakikat perubahan yang berlaku dengan melibatkan diri mereka sebagai pekerja dan untuk menjalankan aktiviti yang semakin moden lagi. Keadaan ini berlaku disebabkan beberapa dasar dan peraturan baru yang diperkenalkan oleh Syarikat Berpiagam Borneo Utara. Begitu juga dalam aspek sosial suku Idahan sudah mengalami perubahan ekoran datangnya orang luar dari kawasan Teluk Darvel. Selain itu, mereka mendapat kebaikan dengan penyediaan kemudahan asas seperti sistem perhubungan dan hospital yang dibina oleh pihak syarikat berpiagam. Walaupun begitu, suku ini masih lagi mengekalkan sosiobudaya mereka yang telah diamalkan sejak dari zaman nenek moyang mereka. Kesimpulan daripada kajian ini membuktikan bahawa suku Idahan ini memang memainkan peranan dan membantu pentadbiran Syarikat Berpiagam Borneo Utara di Lahad Datu. Penglibatan suku ini dalam pentadbiran di Lahad Datu berlaku justeru kerana pihak syarikat berpiagam memahami bahawa dengan kerjasama suku ini, maka mereka dapat mencapai matlamat mereka iaitu untuk mengeksploitasi hasil bumi di Lahad Datu.

ABSTRACT

This study investigates the history of the Idahan in Lahad Datu from 1896 to 1940. This study focuses on the roles, changes and development of the Idahan in terms of administration, economy and socio-culture during the occupation of the North Borneo Chartered Company. In terms of administration, this study examines the roles of the Idahan leaders before and after the occupation of North Borneo Chartered Company. Before the North Borneo Chartered Company took charge of the administration of Lahad Datu, the Idahan leaders took full charge of their kampung and district. Under the administration of the North Borneo Chartered Company, changes and improvements had been made. Due to their recognition and trust on the local leadership, the North Borneo Chartered Company had entrusted them not only the administration of the kampung and district but also the administration of North Borneo Chartered Company itself. From the economic aspect, this study looks at how the Idahans had accepted the fact that changes required them to be involved in modern activities. This was a consequence of the new rules and regulations that were introduced by the North Borneo Chartered Company. Similarly, the Idahans accepted the social cultural changes brought about by outsiders or by people who had come to settle in the Darvel Bay. This study also highlights how the Idahans had benefited from the infrastructures provided in by the North Borneo Chartered Company such as communication system, hospital and others, while retaining the social culture which has been passed onto them by their forefathers. In conclusion, this study shows that the Idahans had played an important role in the administration of the North Borneo Chartered Company. Their involvement made it more easier for the North Borneo Chartered Company to carry on exploitation of natural sources in Lahad Datu.

ISIKANDUNGAN

MUKA SURAT

TAJUK	i
PENGAKUAN	ii
PENGHARGAAN	iii
ABSTRAK	iv
ABSTRAK	v
ISIKANDUNGAN	vi
SINGKATAN	ix
SENARAI RAJAH	x
SENARAI JADUAL	xi

BAB I PENDAHULUAN

1.1 Pengenalan	1
1.2 Objektif kajian	7
1.3 Skop dan batasan kajian	8
1.4 Permasalahan kajian	8
1.5 Ulasan kajian lepas	9
1.6 Kaedah kajian	16
1.7 Pembahagian bab kajian	17

BAB II DAERAH LAHAD DATU

2.1 Pengenalan	24
2.2 Latar belakang daerah Lahad Datu	25
2.3 Asal usul dan pembukaan Lahad Datu	29
2.4 Pembukaan Lahad Datu dan pembangunan infrastruktur	33
2.5 Pola penduduk Lahad Datu	56
2.6 Rumusan	59

BAB III SUKU IDAHAN

3.1	Latarbelakang suku Idahan	63
3.2	Istilah Idahan	74
3.3	Asal usul dan lagenda Idahan	78
3.4	Penempatan dan taburan penduduk suku Idahan	86
3.5	Penduduk	90
3.6	Rumusan	93

BAB IV SYARIKAT BERPIAGAM BORNEO DENGAN

KEPIMPINAN SUKU IDAHAN DI LAHAD DATU

4.1	Pengenalan	96
4.2	Pentadbiran tradisional suku Idahan di Lahad Datu sebelum Kedatangan Syarikat Berpiagam (SBBU)	97
4.3	Syarikat Berpiagam Borneo Utara dengan Kepimpinan suku Idahan peribumi	110
4.4	Penyusunan pentadbiran di peringkat kampung	114
4.5	Pemimpin suku Idahan dengan Syarikat Berpiagam Lahad Datu	119
4.6	Rumusan	127

BAB V KEGIATAN EKONOMI SUKU IDAHAN DI LAHAD DATU

5.1	Pengenalan	130
5.2	Kedudukan ekonomi suku Idahan sebelum Syarikat Berpiagam	130
5.3	Perkembangan ekonomi Lahad Datu semasa pemerintahan Syarikat Berpiagam Borneo Utara	139
5.4	Ekonomi suku Idahan	142
5.5	Pengutipan sarang burung	151
5.6	Rumusan	161

BAB VI SOSIOBUDAYA SUKU IDAHAN

6.1 Pengenalan	163
6.2 Corak sosiobudaya suku Idahan	163
6.3 Peranan bomoh dan dukun	172
6.4 Kepercayaan, pantang larang dan adat	176
6.5 Perkahwinan suku Idahan	191
6.6 Tarian dan muzik	197
6.7 Kehadiran orang luar	199
6.8 Rumusan	201

BAB VII KESIMPULAN

203

BIBLIOGRAFI

206

LAMPIRAN

SINGKATAN

A.D.O	– Assistant District Officer
D.A.D.O	– District Assistant District Officer
D.O	– District Officer
KAN	– Ketua Anak Negeri
MPKAN	– Majlis Penasihat Ketua Anak Negeri
N.C	– Native Chief
N.D.B.T	– New Darvel Bay Tobacco
O.T	– Orang Tua
SBBU	– Syarikat Berpiagam Borneo Utara

SENARAI RAJAH

Halaman

2.1: Kawasan daerah Lahad Datu di Sabah	23
2.2: Kawasan daerah Lahad Datu	26
2.3: Pembahagian Provinsi Semasa Era Syarikat Berpiagam Borneo Utara	36
3.1: Kawasan Suku Idahan di Sabah	62
3.2: Kawasan Penempatan Suku Idahan di Lahad Datu	88
4.1: Pembahagian Jajahan Pentadbiran di Sabah	98

SENARAI JADUAL

	Halaman
2.1: Pendapatan di Lahad Datu dari Tahun 1924-1928	46
2.2: Perbelanjaan di Lahad Datu dari Tahun 1924-1928	47
2.3: Populasi Penduduk Daerah Lahad Datu	58
3.1: Penduduk Suku Idahan di Lahad Datu	52
5.1: Penggiliran senarai waris sarang burung di Lubang batu Lagapong Gayo mengikut tahun dan jurai	157
5.2: Penggiliran senarai waris sarang burung di Lubang batu Agapong Gayo mengikut tahun dan jurai	158
5.3: Pengeluaran Hasil sarang Burung di Lahad Datu	159

BAB I

PENDAHULUAN

1.1 Pengenalan

Sabah merupakan sebuah negeri yang kedua terbesar di Malaysia dan terletak di utara Kepulauan Borneo dan mempunyai keluasan sekitar 73,620 km persegi. Negeri ini dibahagikan kepada 5 residensi dan setiap residensi mempunyai satu pusat pentadbiran. Dalam residensi mempunyai beberapa buah daerah penuh dan kecil, terdapat 26 buah daerah di negeri Sabah¹. Selain itu, negeri Sabah merupakan sebuah negeri yang mempunyai keunikan tersendiri. Keunikan yang dimaksudkan ialah penduduknya yang terdiri daripada pelbagai suku. Suku yang terdapat di negeri Sabah lebih kurang 41 kumpulan suku yang menggunakan lebih kurang 50 bahasa.

Bukan sahaja itu malahan penduduk yang tinggal negeri ini mempunyai kebudayaan, adat resam, amalan kepercayaan, sistem politik dan petempatan, warisan seni serta bahasa yang berbeza-beza². Suku yang tinggal di Sabah antaranya terdiri dari Dusun, Murut, Bajau, Brunei, Bisaya, Sungai, Idahan, Iranun dan lain-lain lagi.

¹ D.S Ranjit Singh, *The Making of Sabah 1865-1941: The Dynamics of Indegeneous Society*, Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 2001, hlm. 1. Residensi yang terdapat di Sabah ialah Residensi Tawau, Residensi Sandakan, Residensi Pantai Barat, Residensi Pedalaman dan Kudat. Manakala daerah yang terdapat di Sabah ialah Tawau, Lahad Datu, Tungku, Semporna, Kunak, Kota Kinabatangan, Sandakan, Beluran, Telupid, Togod, Ranau, Pitas, Kota Marudu, Kudat, Kota Belud, Tuaran, Kota Kinabalu, Penampang, Papar, Beaufort, Kuala Penyu, Sipitang, Tenom, Nabawan, Keningau dan Tambunan.

² Mat Zin Mat Kib, Kumpulan etnik di Sabah: Sejarah dan perkembangan, dlm. *Warisan seni etnik Sabah*. Pusat Penataran Ilmu dan Bahasa: Universiti Malaysia Sabah, 2005, hlm. 1-2

Kepelbagaiannya budaya dan bahasa yang terdapat di negeri Sabah tidak menghalang penduduk peribumi untuk berinteraksi di antara satu dengan lain kerana mereka menggunakan Bahasa Melayu baku sebagai alat untuk berkomunikasi. Keunikan yang terdapat di negeri Sabah telah menyebabkan ramai pengkaji tempatan dan luar negeri berminat untuk membuat kajian tentang suku kaum yang terdapat di negeri ini. Walau pun begitu, kebanyakan kajian yang telah dibuat hanya tertumpu kepada suku majoriti berbanding dengan suku minoriti. Oleh itu, untuk memperluaskan dan memperbanyakkan kajian berkaitan suku kaum di Sabah, satu kajian berkaitan suku Idahan di daerah Lahad Datu akan dibincangkan dalam tesis ini.

Kajian berkaitan suku Idahan sudah ada dilakukan tetapi kebanyakan dibuat oleh pengkaji-pengkaji dari barat dan tidak dilakukan secara khusus kepada suku ini. Kebanyakkan kajian yang dihasilkan oleh pengkaji-pengkaji dari barat hanya menjurus kepada bidang-bidang seperti linguistik³, sejarah asal usul⁴, antropologi, kebudayaan dan kegiatan suku Idahan⁵. Dalam kajian yang dihasilkan itu wujud juga beberapa kontradiksi berkemungkinan akibat penafsiran yang kurang tepat. Situasi ini berlaku kerana pengkaji-pengkaji tidak memahami terlebih dahulu tentang latar belakang suku kaum Idahan dengan lebih dalam. Misalnya, dalam artikel *The Idahan Story* yang ditulis oleh Tom Harrison, beliau menjelaskan bahawa legenda mengenai karakter

³ Moody, David C. Ida'an phonemics, dlm. *Sabah Museum Monograf*, volume 4, Kota Kinabalu: Muzium Negeri Sabah 1993, hlm. 131-146.

⁴ Holly S, The origins of the Ida'an people, dlm. *The Sarawak Museum Journal*, volume VI, Sarawak: Muzium Negeri Sarawak, 1955, hlm. 257-262.

⁵ Madeleine Piper, 1988. The Idahan, *Sabah Museum Monograph*, jilid 2, Kota Kinabalu: Muzium Negeri Sabah, hlm. 259-272. David & Marsha Moody, 1990. The Ida'an, *Social Organization of Sabah Societies*. Kota Kinabalu: Sabah Museum and State Archives Department. Mohd Yusoff Ismail, 1997. Masyarakat Minoriti Idahan dan Ekologi Sarang Burung: Pengaruh Sistem Kekerabatan dalam Pengurusan Alam Sekitar, *Akademiaka 51 (Julai)*, Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia, hlm. 3-21.

Apoi, rusa emas dan anjing (*Siud Rapod*) adalah adik-beradik. Walhal, pada hakikatnya mengikut pemahaman suku Idahan mereka bukanlah adik-beradik sebaliknya mereka hanyalah mengaku bersaudara apabila berlaku satu peristiwa kejar mengejar sehinggalah mereka menjumpai semua gua batu kapur di kawasan Teluk Darvel. Penjelasan tentang peristiwa ini akan diterangkan dalam Bab III berkaitan asal usul dan lagenda suku Idahan.

Dalam cerita ini, Apoi tidak jadi membunuh rusa emas itu kerana ia meminta belas kasihan agar dilepaskan dan memberitahu bahawa semua kawasan gua batu yang disinggahi itu mempunyai harta yang bernilai, laitu sarang burung dan kesemuanya adalah milik Apoi dan keturunannya sahaja. Manakala, dalam artikel yang bertajuk *The Origins of The Idahan People* watak yang dipaparkan tidak sama dengan cerita asal usul suku Idahan seperti yang terdapat dalam artikel *The Idahan Story*. Watak yang dipaparkan oleh Hollys. S, dalam bukunya bermaksud hubungan mereka adalah antara *amak pumak* dan *inak pumak*, manakala dalam artikel Tom Harrison pula beliau mempaparkan peranan itu dimainkan oleh watak *Besai* dan *Mnor*, *Semurong Tegur Kun* dan isterinya. Perbezaan watak ini wujud kerana responden yang ditemui buai adalah berbeza, sebaliknya menurut kepercayaan cerita bagi suku Idahan, mereka sebenarnya berasal daripada keturunan Besai seperti yang diceritakan oleh Tom Harrison.

Dalam artikel yang berjudul *Idahan* oleh Mustafa Omar pula dijelaskan bahawa suku Idahan mengamalkan satu amalan berbentuk pemujaan, laitu mengorbankan seseorang untuk diberi kepada makhluk halus agar tidak ada kejahanatan yang menimpa. Amalan ini disebut *sumunggup*, sedangkan *sumunggup* dalam istilah Idahan ialah

satu perjanjian ataupun sumpahan yang tidak boleh dipertikaikan dan dimungkiri. Upacara ini bukanlah amalan pengorbanan seperti yang dijelaskan dalam artikel ini. Walaupun wujud beberapa kontradiksi seperti yang dijelaskan, hal ini tidak menjelaskan asal usul dan amalan budaya suku Idahan secara keseluruhan kerana dapatan kajian yang diperolehi oleh seseorang pengkaji adalah berdasarkan interpretasinya berdasarkan bidang yang digunakan.

Kajian berkaitan sosiobudaya, pentadbiran dan ekonomi suku Idahan dari sudut peranan, sumbangsan dan perubahan yang berlaku terhadap suku ini masih belum disentuh. Walhal, suku Idahan memainkan peranan penting dan tidak ketinggalan dalam arus pembangunan di daerah Lahad Datu terutama dalam urusan pentadbiran dan ekonomi dari era pemerintahan Syarikat Berpiagam Borneo Utara sehingga selepas kemerdekaan. Misalnya, dalam bidang pentadbiran para pemimpin suku Idahan tidak diketepikan oleh pihak Syarikat Berpiagam Borneo Utara. Malahan, terdapat dikalangan para pemimpin mereka telah dilantik untuk memegang jawatan sebagai Native Chief (Ketua Anak Negeri) dalam pentadbiran Syarikat Berpiagam Borneo Utara di Lahad Datu. Manakala Orang Tua-Orang Tua (O.T) dalam kalangan suku Idahan diiktiraf oleh pihak syarikat berpiagam. Peranan suku ini berterusan sehingga hari ini dalam soal pentadbiran⁶.

⁶ Pemimpin yang pernah dilantik semasa zaman SBBU ialah Datu Agasi dan Panglima Kiang. Pemimpin suku Idahan memegang jawatan ini berterusan sehingga selepas merdeka pada tahun 1963. Antara pemimpin lain yang pernah memegang jawatan penting di daerah Lahad Datu ialah Haji Datu Sibi (Native Chief), Datu Jinurain (Native Chief dan pernah memegang jawatan sebagai pemangku TYT), Haji Mangku Ator Mangku Yong (Ketua Anak Negeri dan Orang Tua atau ketua kampung), Haji Onga Lagadai (Ketua Daerah dan pernah menyandang jawatan sebagai Ketua Anak Negeri), En. Nasir Haji Manaf (Ketua Daerah), En. Kesuarli Arif (Ketua Daerah), En. Abidin Tukang (Ketua Daerah sekarang). Dalam soal politik juga suku Idahan memainkan peranan, misalnya terdapat beberapa pemimpin yang pernah menjadi wakil rakyat di kawasan Lahad Datu seperti Y.B En. Johari Arif (Era USNO), Y.B En. Mohammadin Ketapi (Era

Dalam aspek ekonomi, kegiatan yang dilakukan oleh suku Idahan telah menyumbang kepada pertambahan pendapatan pihak Syarikat Berpiagam Borneo Utara pada peringkat awal⁷. Kegiatan ekonomi yang dimaksudkan termasuklah pengumpulan hasil hutan seperti kapur barus, getah perca, damar, rotan, tanduk badak dan sarang burung. Antara kegiatan pengumpulan hasil hutan yang banyak menguntungkan pihak syarikat berpiagam ialah pengutipan sarang burung. Aktiviti ini sebenarnya sudah lama dilakukan laitu semenjak zaman pemerintahan Sultan Sulu. Pada masa zaman pemerintahan Sultan Sulu, suku Idahan merupakan pembekal utama bahan-bahan hasil hutan di Teluk Darvel. Peranan mereka berterusan sehingga Syarikat Berpiagam Borneo Utara mentadbir Lahad Datu. Walaupun begitu, lama-kelamaan peranan mereka mulai hilang apabila pihak syarikat berpiagam memperkenalkan beberapa ordinan untuk kepentingan syarikat ini.

Walaupun tampuk pemerintahan di kawasan Teluk Darvel pernah dikuasai oleh Kesultanan Brunei dan kemudiannya Kesultanan Sulu, hal ini tidak mengubah kegiatan amalan kehidupan harian penduduk setempat. Bagaimanapun, apabila pihak Syarikat Berpiagam Borneo Utara menguasai Sabah, beberapa perubahan telah berlaku dalam soal pentadbiran dan ekonomi. Pihak syarikat berpiagam bukan hanya mentadbir dan mengaut ekonomi di Sabah tetapi telah mengubah keadaan sosial masyarakat di situ.

PBS), Y.B Datu Nasrun Haji Datu Mansur (pada masa sekarang di Lahad Datu) dan Y.B Suhaili Said (pada masa sekarang di Tungku).

⁷ Kegiatan ekonomi suku Idahan melibatkan pengumpulan hasil hutan seperti mengutip sarang burung, mengumpul damar, rotan, tanduk badak, gading gajah. Di samping itu, mereka turut menjalankan kegiatan pertanian. Sebahagian dari kegiatan ekonomi mereka ada yang sudah tidak dilakukan lagi ketika ini kerana keadaan yang tidak sesuai seperti mengumpul damar, rotan tanduk badak dan gading gajah. Namun, kegiatan mengutip sarang burung dan pertanian masih lagi berterusan sehingga ke hari ini.

Perubahan ini dapat dilihat melalui kemudahan-kemudahan yang disediakan dan pengenalan pelbagai peraturan baru. Penghidupan penduduk peribumi Sabah berkaitan pentadbiran, ekonomi dan sosial mempunyai hubungan yang tidak boleh dipisahkan. Misalnya, suku Idahan yang tinggal di kawasan Teluk Darvel, apabila pihak Syarikat Berpiagam Borneo Utara memperkenalkan Ordinan Tanah. Maka, sekaligus peraturan ini telah mengubah corak pertanian dan sosiobudaya mereka. Hal ini, kerana suku Idahan mengamalkan pertanian dan petempatan pindah randah.

Selain itu, suku Idahan pada masa itu terpaksa membayar cukai-cukai yang diperkenalkan oleh pihak SBBU dan perlu mendapatkan lesen ketika mencari hasil hutan. Situasi ini telah menyulitkan mereka untuk mencari rezeki. Begitu juga dari segi sosial, banyak perubahan yang berlaku kerana kemasukan tenaga buruh luar ini telah mengubah populasi penduduk dan unsur-unsur budaya luar mula masuk ke Lahad Datu. Justeru, perubahan sosial yang berlaku di Lahad Datu bukan hanya disebabkan oleh pembangunan. Sebaliknya, kemasukan penduduk luar dari Sabah turut mempengaruhi kedudukan sosial di kawasan ini. Sebenarnya pengaruh dari luar sudah lama wujud terutama kedatangan Islam di Lahad Datu tetapi tidak memberi banyak perubahan kepada sosiobudaya peribumi terutama suku Idahan. Keadaan ini berterusan sehingga pemerintahan Syarikat Berpiagam Borneo Utara di Lahad Datu tidak berlaku perubahan sosiobudaya mereka yang begitu ketara sekali. Cuma yang dapat dilihat hanyalah kuasa para pemimpin tempatan tidak lagi berada di kedudukan yang tinggi dalam struktur hierarki sosial mereka. Di samping itu, budaya suku Idahan yang agak tertutup sebelum ini terutama hubungan dengan orang luar telah mengalami perubahan apabila mereka terpaksa menerima kehadiran orang luar sebagai pemerintah dan yang menguasai ekonomi suku ini.

Kajian ini akan menjelaskan dan menghuraikan kegiatan suku Idahan sebelum kedatangan Syarikat Berpiagam Borneo Utara, seterusnya melihat penglibatan dan perubahan yang berlaku semasa pemerintahan syarikat berpiagam di Lahad Datu khususnya dalam aspek pentadbiran, ekonomi dan sosiobudaya dari tahun 1896 sehingga 1940.

1.2 Objektif kajian

Kajian ini akan menerangkan sejarah perkembangan suku Idahan sepanjang pentadbiran Syarikat Berpiagam Borneo Utara di Lahad Datu dari tahun 1896 sehingga 1940. Objektif kajian dalam tesis ini ialah:

- a. Melihat peranan dan perubahan masyarakat suku Idahan semasa berada di bawah pemerintahan Syarikat Berpiagam Borneo Utara British di Lahad Datu dari aspek pentadbiran, ekonomi dan sosiobudaya mereka.
- b. Meneliti peranan mereka dalam ekonomi sebagai pengumpul hasil hutan dan pengutip sarang burung telah menyebabkan para pemimpin mereka dilibatkan dalam pentadbiran di peringkat kampung dan sekaligus di peringkat daerah di Lahad Datu.
- c. Melihat sejarah asal usul masyarakat suku Idahan.

1.3 Skop dan batasan kajian

Skop kajian hanya tertumpu kepada masyarakat suku Idahan dan daerah Lahad Datu. Manakala batasan kajian hanya tertumpu dari tahun 1896 sehingga 1940. Tempoh ini

di pilih kerana kawasan daerah Lahad Datu telah menjadi salah satu kawasan pusat pentadbiran Syarikat Berpiagam Borneo Utara di kawasan pantai timur Sabah. Semasa berada di bawah pemerintahan Syarikat Berpiagam Borneo Utara banyak perubahan dan pembangunan yang dibuat di kawasan Lahad Datu. Justeru, segala perubahan dan perkembangan yang berlaku di daerah ini memberi impak kepada masyarakat suku Idahan dari aspek pentadbiran dan sosioekonomi. Di samping itu, sebab pemilihan dalam tempoh ini kerana dalam jangka masa tempoh inilah suku Idahan mula menampak perubahan dari segi pentadbiran dan ekonomi.

1.4 Permasalahan Kajian

Suku Idahan merupakan kaum minoriti di Sabah pada masa ini, tetapi mempunyai peranan yang penting terutama dalam aspek ekonomi sejak zaman Kesultanan Sulu. Semasa era pemerintahan Syarikat Berpiagam Borneo Utara British di Lahad Datu suku Idahan bukan sahaja memainkan peranan dalam aspek ekonomi tetapi juga mereka memainkan peranan dalam soal pentadbiran. Walaupun peranan mereka mulai berkurangan semasa pemerintahan Syarikat Berpiagam Borneo Utara, namun pihak syarikat berpiagam masih lagi memberi perhatian kepada suku Idahan dan ini boleh dilihat menerusi penglibatan suku tersebut dalam bidang pentadbiran di peringkat daerah dan dalam aktiviti sosioekonomi Lahad Datu. Walaupun berlaku perubahan dari segi pentadbiran dan ekonomi namun mereka dapat mengekal dan mempertahankan sosiobudaya yang telah diamalkan dalam kehidupan mereka sejak dari nenek moyang mereka.

1.5 Ulasan kajian lepas

Penyelidikan atau penulisan berkaitan sumbangan dan perubahan yang berlaku terhadap suku Idahan dari sudut pentadbiran, ekonomi dan sosiobudaya setakat ini masih belum banyak dihasilkan. Kebanyakan penulisan hanya menyentuh tentang asal usul suku Idahan, bahasa dan budaya serta aktiviti mereka. Di samping itu, ramai pengkaji yang menyelidik dan menulis tentang suku Idahan di Lahad Datu didominasikan oleh para sarjana Barat. Jadi, tidak mustahil jika wujud masalah dan kontroversi dalam kajian mereka. Walaupun begitu, sumbangan sarjana Barat telah memperkayakan lagi ruang lingkup kajian berkaitan suku Idahan.

Dalam kajian David dan Marsha Moody, berjudul "*The Idaan*" dalam *Social organization of Sabah societies* terbitan bersama Muzium Negeri dan Arkib Negeri Sabah pada tahun 1990 merupakan kajian antropologi yang tertumpu di Kampung Sapagaya Lahad Datu. Kajian ini memberi tumpuan kepada permasalahan sosial seperti struktur kekeluargaan dan ekonomi kegiatan mengutip sarang burung dan berniaga secara kedil-kedilan. Oleh itu, kajian yang dilakukan ini adalah agak terhad. Ini kerana dalam kajian mereka hanya melihat kepada suku Idahan yang tinggal di kampung berkenaan sedangkan suku Idahan bukan hanya tinggal di Kampung Sapagaya sahaja tetapi mereka juga tinggal di kawasan lain seperti di Kampung Tabanak, Kampung Segangan, Kampung Segama, Kampung Binuang, Kampung Bikang dan Kampung Terusan.

Manakala artikel Holly.S, yang bertajuk "*The origins of the Idahan people*" dalam jurnal *The Sarawak Museum Journal* volume VI terbitan Muzium Sarawak pada

tahun 1955 pula melihat tentang asal usul suku Idahan dan proses Islamisasi mereka. Kajian ini ada menyentuh sedikit sebanyak mengenai jurai keturunan suku ini. Selain itu, kajian yang dilakukan oleh Tom Harrison yang bertajuk "The Idahan story" dalam *Sabah Society Journal* volume VI terbitan Muzium negeri Sabah pada tahun 1970 mempunyai persamaan dengan kajiannya Holly S. tetapi Tom Harrison telah menyentuh lebih mendalam tentang sejarah asal usul suku Idahan dan membincangkan mengenai jurai keturunan mereka berdasarkan geneologi Idahan. Beliau juga turut menyentuh hubungan suku Idahan dengan Datu dari Sulu melalui perkahwinan campur. Didapati kajian Tom Harrison mengenai jurai keturunan suku ini jauh lebih mendalam lagi berbanding dengan kajian yang dibuat oleh Holly.S yang menjurus kepada satu jural keturunan sahaja. Seorang sarjana barat, iaitu Madeleine Piper dalam kajiannya yang berjudul, "The Idahan" dalam *Sabah Museum Monograph*, jilid 2 terbitan Muzium negeri Sabah pada tahun 1988 turut membincangkan tentang asal usul suku Idahan serta aktiviti pengutipan sarang burung oleh suku ini di Gua Madai, Gua Baturong dan Gua Segarong. Selain itu, beliau juga ada menjelaskan tentang hubungan suku Idahan dengan Datu dari Sulu terutama sekali dalam bidang perdagangan iaitu perdagangan sarang burung.

Dapat disimpulkan bahawa kebanyakan kajian yang dibuat oleh pengkaji Barat lebih tertumpu kepada soal jurai keturunan dan soal kegiatan sarang burung. Walhal suku ini sebenarnya mempunyai peranan dan sumbangsan di Lahad Datu semasa SBBU memerintah kawasan ini sehingga menjelang Sabah mencapai kemerdekaan dalam Malaysia.

Selain itu, seorang pengkaji tempatan iaitu Mustafa Omar yang menyumbangkan artikel dalam *Ensiklopedia Sejarah dan Kebudayaan Melayu* berjudul "Idahan" yang diterbitkan oleh Dewan Bahasa dan Pustaka pada tahun 1999 telah memberi penjelasan secara ringkas berkaitan suku ini. Penjelasan beliau menyentuh tentang struktur organisasi suku Idahan berkaitan *Tegajo*. Istilah *Tegajo* digunakan untuk golongan yang lebih tua dan berpengaruh. Istilah ini mempunyai dua maksud, iaitu golongan ibu bapa yang di panggil juga *tegajo* manakala maksud yang kedua, iaitu pemimpin seperti Orang Tua, Ketua Kampung dan Imam. Kebiasaan juga istilah ini turut digunakan kepada individu-individu yang berkedudukan kaya dan berpengaruh walaupun mereka bukan golongan pemimpin. Selain penjelasan istilah *tegajo*, Mustafa Omar turut menyentuh tentang asal usul, taburan penduduk, aktiviti sosial, kebudayaan dan suku Idahan pada masa kini.

Selain itu, satu kajian lagi yang dilakukan oleh Mohamed Yusoff Ismail dalam artikelnya "Masyarakat minoriti Idahan dan ekologi sarang burung : Pengaruh sistem kekerabatan dalam pengurusan alam sekitar" dalam *jurnal Akademika* terbitan Universiti Kebangsaan Malaysia, telah menyentuh tentang kegiatan pengutipan sarang burung di Gua Madai. Artikel ini menjelaskan aktiviti suku Idahan semasa mengendalikan pengutipan sarang burung dari awal sehingga selesai. Di samping itu juga, penulis telah membincangkan berkaitan pantang larang semasa melakukan aktiviti pengutipan sarang burung dan cara pembahagian berdasarkan nasab bapa dan ibu. Penulis juga turut membincangkan kegunaan dan khasiat sarang burung dalam perubatan Cina. Walaupun dijelaskan kegiatan suku ini dalam pengumpulan sarang burung secara tidak langsung penulis juga turut menyentuh mengenai kegiatan

ekonomi suku Idahan terutamanya dengan perdagangan sarang burung di peringkat antarabangsa.

Seorang sejarawan tempatan Cecilia Leong pula dalam *Sabah The First 100 Years* menjelaskan tentang pemerintahan Syarikat Berpiagam Borneo Utara di Sabah dari awal sehingga Sabah mencapai kemerdekaan. Dalam kajian ini beliau menyentuh mengenai latarbelakang negeri Sabah seperti penduduk, bentuk muka bumi dan corak penghidupan masyarakat peribumi. Kajian ini turut turut menjelaskan mengenai pertapakan Syarikat Berpiagam Borneo Utara bertapak di Sabah sehingga akhir pentadbiran mereka. Walau bagaimanapun, perbincangan tentang suku Idahan tidak disentuh secara menyeluruh tetapi kajian ini telah dapat menjelaskan mengenai kegiatan pentadbiran pihak Syarikat Berpiagam Borneo Utara di Lahad Datu. Seperti yang telah dihuraikankan bahawa Lahad Datu merupakan kawasan penempatan bagi suku Idahan, secara tidak langsung maklumat berkaitan pentadbiran di Lahad Datu boleh diperolehi dari kajian ini.

Kajian K.G. Tregonning dalam *History of modern Sabah (North Borneo 1881-1963)* terbitan Universiti Malaya turut menghuraikan tentang daerah Lahad Datu iaitu dari awal sehingga Sabah mencapai kemerdekaan. Beliau telah menjelaskan bahawa pusat pentadbiran Syarikat Berpiagam Borneo Utara dahulu terletak di Silam. Dalam kajian itu, beliau telah menjelaskan tentang aktiviti pertanian moden yang dijalankan di Silam dan tempat tersebut dijadikan sebagai kawasan percubaan untuk tanaman kopi, tembakau dan tebu pada tahun 1881. bagaimanapun usaha ini tidak berjaya dan pusat pentadbiran Syarikat Berpiagam Borneo Utara telah dipindahkan ke Lahad Datu.

BIBLIOGRAFI

Sumber Primer

Annual Report

Annual Report State of North Borneo 1921
Annual Report State of North Borneo 1922
Annual Report East Coast Residency 1922
Annual Report State of North Borneo 1923
Annual Report State of North Borneo 1924
Annual Report State of North Borneo 1925
Annual Report East Coast Residency 1926
Annual Report State of North Borneo 1927
Annual Report State of North Borneo 1928
Annual Report State of North Borneo 1929
Annual Report State of North Borneo 1948
Annual Report State of North Borneo 1950
Annual Report State of North Borneo 1960

Suratkhabar

Anak Sabah, Desember 1956
British North Borneo Herald 1883
British North Borneo Herald 1888
British North Borneo Herald 1890
British North Borneo Herald 1893
British North Borneo Herald 1895
British North Borneo Herald 1896
British North Borneo Herald 1902
British North Borneo Herald 1906
British North Borneo Herald 1908
British North Borneo Herald 1911
British North Borneo Herald 1912
British North Borneo Herald 1913

British North Borneo Herald 1917
British North Borneo Herald 1922
British North Borneo Herald 1925
British North Borneo Herald 1926
British North Borneo Herald 1933
British North Borneo Herald 1934
British North Borneo Herald 1935
Borneo Post, 25 Julai 1995
Daily Ekspress, 27 March 2000
Daily Ekspress, 11 March 2002
The Star, 19 June 2000
Utusan Borneo, 3-4 Mei 1995

Laporan

Ethnology Report: Madai Caves, Darvel Bay, 22-30, April 1980
A.R Dunlop Diary from 1897-1901

Official Gazette

Official Gazette 1892
Official Gazette 1893
Official Gazette 1902
Official Gazette 1903
Official Gazette 1905
Official Gazette 1907
Official Gazette 1908
Official Gazette 1910
Official Gazette 1912
Official Gazette 1914
Official Gazette 1915
Official Gazette 1918

Fail-Fail Arkib Negeri Sabah

North Borneo Central Archive. No. 023, *Village Admininstration Ordinance 1913.*

North Borneo Central Archive. No. 023, *Ladang Ordinance of 1913.*

North Borneo Central Archive. No. 023, *Timber and Jungle Produce 1916.*

North Borneo Central Archive. No. 66, *Educational policy of the State General.*

North Borneo Central Archive. No. 141, *Chiefs Classification Scheme 1916-1940.*

North Borneo Central Archive. No. 230, *Dispensary and Hospital.*

North Borneo Central Archive. No. 281, *Lahad Datu Cultuur Maatschappy.*

North Borneo Central Archive. No. 822, *Townships.*

North Borneo Central Archive. No. 952, *Tengah Nipah Road.*

North Borneo Central Archive. No. 1050, *Hospital Diets 1914-1918.*

North Borneo Central Archive. No. 1277, *Road Rates, Segama Road.*

North Borneo Central Archive. No. 1423, *Report on the agricultural prospects British North Borneo.*

North Borneo Central Archive. No. 1428, *Land Ordinance 1930.*

North Borneo Central Archive. No. 1441, *Memo & Articles of Association of The British Rubbers.*

Birds' Nests Ordinance (Sabah Cap.15), State of Sabah.

No. Fail 42, *Profail Pembangunan daerah Lahad Datu. Pejabat Daerah Lahad Datu.*

Fail Tahukah Anda; Lahad Datu, Arkib Negeri Sabah

Fail Lahad Datu, Perpustakaan Daerah Lahad Datu, Sabah.

C/O No. Fail 648/15-17, *British North Borneo Administration Report & Department Annual Report 1934-1935.*

C/O No. Fail 648/21, *Annual Report on East Coast.*

C/O No. Fail 874/1037, *Medical report on British North Borneo 1912.*

236, *Out despatches to the Company's Governor, 1882-1915.*

767, *Birds: Report on Birds Nest Caves 1882*

C.O No. Fail 974/25, Labuan, Kudat, Kota Kinabalu, Ranau, Sandakan Rural, Sandakan Town, Lahad Datu, Semporna, Tawau.

C.O No. Fail 984/22, Badges for Native Chiefs.

Sumber sekunder

Buku

Abdullah Siddik, 1975. *Pengantar undang-undang adat di Malaysia*. Kuala Lumpur: Universiti Malaya.

Anwar Sullivan, Cecilia Leong, 1981. *Commerative history of Sabah 1881-1981*. Kuala Lumpur: Sabah State Government.

Asmah Hj. Omar, 1983. *The Malay people of Malaysia and their languages*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Arkib Negeri Sabah, 1989. *25 Tahun Sabah Merdeka*. Kota Kinabalu: Arkib Negeri Sabah.

Amarjit Kaur, 1998. *Economic Change in East Malaysia: Sabah and Sarawak since 1850*. New York: St. Martin's Press.

Abdul Rahman Hj. Ismail, 2005. *Sejarah Kenegaraan & Politik*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Baker, M.H, 1965. *North Borneo; The first Ten years as a colony 1946-1956*. Singapore: University of Singapore, Malaysia Publishing House.

Banker, John, and Elizabeth Banker, 1982. The Ida'an language. Dalam Julie K. King dan John Wayne King (ed), *Languages of Sabah: A survey report*. Canberra: The Australian National University.

Black, I.D, 1983. *A Gambling Style of Government: The establishment of The Chartered Company Rule in Sabah, 1878-1913*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.

Bellwood, Peter, 1988. Archeological Research in South-Eastern Sabah. *Dalam Sabah Museum Monograph volume 2*, Kota Kinabalu: Muzium Sabah.

Betty K.W Kwan, 1994. *The Effect of Planting Density on the First Fifteen Years of Growth and Yield of Oil Palm in Sabah*. Kota Kinabalu: Department of Agriculture Sabah.

Cesar Adib Majul, 1988. *Islam di Filipina*,(ter) Shamsuddin Jaafar. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

- Cecilia Leong, 1982. *Sabah: The First 100 Years*. Kuala Lumpur: Pencetakan Nan Yang Muda.
- Evan, Ivor H.N, 1990. *Among Primitive Peoples In Borneo*. London: Oxford University Press.
- Ensiklopedia sejarah dan kebudayaan Melayu*, 1999. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka
- Francis, Charles M, 1986. *The Management Of Edible Bird's Caves Sabah*. Sandakan: Jabatan Hidupan Liar Sabah.
- Graham Irwin, 1986. *Borneo Abad ke Sembilan Belas*, (terj) Mohd. Nor Ghani dan Noraini Ismail. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Handbook of British North Borneo Company; Report of the Governor and Officer of the Residential staff in Borneo* London: William Colowes & Sons Limited 1890.
- Harrisson,Tom, and Barbara Harrisson, 1971. The prehistory of Sabah. *Dalam Sabah Society Journal 4*. Kota Kinabalu: Muzium Negeri Sabah
- Ismail Yusof, 1997. *Politik dan Agama di Sabah*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- James Frances Warren, 1981. *The Sulu Zone 1768-1898: The Dynamics of External Trade, Slavery and Ethnicity in The Transformation of a Southeast Asian Maritime State*. Singapore: Singapore University Press.
- Johan M. Pandasian, 1981. *Sejarah Sabah Dalam Gambar (1881-1981)*. Kuala Lumpur: The Sabah Centenary Publications Committee.
- Jones, LW, 1951. *A Report on The Census of Population Held on 4 June 1951*. The Government of The Colony of North Borneo
- Joseph S. Rouck dan Roland L. Warren, 1986. *Sosiologi Satu pengenalan*, terj. Mohammad Haji Yusuf. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Jacqueline Pugh-Kitingan, 2004. *Selected paper on music in Sabah*. Kota Kinabalu: Universiti Malaysia Sabah.
- Lingenfelter, Sherwood G, 1991. *Social Organization of Sabah Societies*. Kota Kinabalu: Sabah Museum and State Archives Department
- Mohd. Ariff Dato' Hj. Othman, 1988. *Tuntutan Filipina terhadap Sabah: Implikasi dari segi sejarah, undang-undang dan politik*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka dan Kementerian Pendidikan Malaysia.
- Mokhtar Ramli, 1988. *Sejarah Islam dan perjuangan ulama Sabah*. Kota Kinabalu: Angkatan Belia Islam Malaysia.

- Madeleine Piper, 1988. *The Idahan*. Dalam *Sabah Museum Monograph* jilid 2, Kota Kinabalu: Muzium Negeri Sabah. 259-272.
- Muhiddin Yassin, 1990. *Islam di Sabah*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Meechang Tuie, 1995. *Masyarakat Lun Bawang Sarawak: Suatu pengenalan*. Dewan Kuala Lumpur: Bahasa dan Pustaka.
- Mark Cleary, 1997. The regulation of land ini North Borneo under the Chartered Company, *Borneo Review*, volume VIII No.1. Kota Kinabalu: Institute for Development Studies (Sabah).
- Mat Zin Mat Kib, 2005. Kumpulan etnik di Sabah; Sejarah dan perkembangan, dlm. *Warisan seni etnik Sabah*, Pusat Penataran Ilmu dan Bahasa: Universiti Malaysia Sabah.
- Mohammad Raduan Mohad. Ariff, 2006. *Perusahaan Perikanan di Sabah*. Kuala Lumpur: Universiti Malaya.
- Nik Anuar Nik Mahmud, 2001. *Tuntutan Filipina ke atas Borneo Utara*. Selangor Darul Ehsan: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Nicholas Tarling, 2003. Sabah, Brunei, Sarawak: An Imperial legacy. Dalam *Proceeding of the 16th Conference of the International Association of Historians of Asia*. Pusat Penataran Ilmu dan Bahasa: Universiti Malaysia Sabah.
- Owen Rutter, 1929. *The Pagans of Borneo*. London: Oxford University Press.
- Roth, H. Ling, 1968. *Natives of Sarawak and British North Borneo*, Volume I. Kuala Lumpur: Universiti Malaya.
- Ranjit Singh, D.S, 1980. Sistem politik pribumi Sabah. Dalam *Malaysia dari segi sejarah*, Kuala Lumpur: Persatuan Sejarah Malaysia.
- _____, 1982 Evolusi pimpinan Pribumi di Sabah menjelang 1941. Dalam *Sejarah dan Proses Pembangunan*. Kuala Lumpur: Persatuan Sejarah Malaysia.
- _____, D.S, 2000. *The Making of Sabah 1865-1941: The Dynamics of Indigenous Society*. University of Malaya Press, Kuala Lumpur.
- Ramli Wan Muhammad dan Hanafi Salleh, 1999. *Pantang Larang orang Melayu*. Selangor Darul Ehsan: Utusan publication & Distributors.
- Smythies, Bertram E, 1981. *The birds of Borneo*, The Sabah Society. Kota Kinabalu: Muzium Negeri Sabah.

Sabihah Osman, 1985. *Pentadbiran pribumi Sabah 1881-1941*. Selangor Darul Ehsan: Universiti Kebangsaan Malaysia-Yauasan Sabah.

_____, 1991. Penyertaan Orang Islam Melayu dalam Pentadbiran Sarawak dan Sabah pada Abad ke-19. *Dalam Masyarakat Melayu Abad ke-19*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

Stephen Holley, 2004. *A white headhunter in Borneo*. Kota Kinabalu: Natural History Publications.

Tregoning, K.G, 1965. *A History of Modern Sabah: (North Borneo 1881-1963)*. Kuala Lumpur: University of Malaya.

_____, Under Chartered Company rule, North Borneo 1881 to 1946.

Whelan, F.G, 1970. *History of Sabah*. Singapura: Macmillan.

Wong Tze-Ken, 2004. *Community and society*. Kota Kinabalu: Natural History Publications (Borneo).

Yusuf Amat & Sikab Uddal, 1981. *Pesta Rakyat; Perayaan Sabah 100 tahun, Daerah Lahad Datu*. Petaling Jaya: Eagle Trading Company.

Yahya Ismail, 1986. *Politik Islam di Sabah*. Kuala Lumpur: Dinamika Kreatif Sdn. Bhd.

Zulkifli Mustaha, 1986. Struktur Ekonomi Negeri Sabah: Perkembangan dan perubahan. *Dalam Sabah: Perubahan dalam pembangunan*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.

Jurnal/Makalah/Majalah

Andrew Aeria, 1999. The Idahan origin myth: Notes towards a re-evaluation, *Sabah museum journal*/Volume I. No. 4. Kota Kinabalu: Muzium Negeri Sabah. 1-8

Black, I.D, 1971. The political situation in Sabah on the eve Chartered Company rule. *Dalam Company Research Bulletin*

Carolyn P. Miller, 1982. A brief look at language and dialects of Sabah. *Dalam Sabah Society Journal* vol. VII 1981-1982. Kota Kinabalu: Sabah Museum Department. 53-63

Clive Marsh and Barnabas Gait, 1988. Effects of logging on rural communities: A comparative study of two villages in Ulu Kinabatangan. *Dalam Sabah Society Journal*/volume VIII, No.4. Kota Kinabalu: Muzium Sabah. 394-434

Clive W. Marsh, 1996. A brief history of the forests of the upper Segama region of eastern Sabah. *Dalam Sabah Society Journal* vol.13. Kota Kinabalu: Sabah Museum Department. 33-56

- David W. John & James C. Jackson, 1973. The Tobacco Industry of North Borneo: A Distinctive Form of Plantation Agriculture. *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. IV, No. 1, March 1973. 88-107
- Ghazally Ismail, Ahmad Kamal Arifin et. al, 1989. Medicinal plants of the Idahan community in Kampung Segama, Lahad Datu. *Dalam Sabah Museum Monograph*, vol. 3. Kota Kinabalu: Muzium Negeri Sabah. 64-72
- Holly, S. 1955. The origins of the Idahan people. *Dalam Sarawak Museum Journal volume 6*. Kuching: Muzium Negeri Sarawak. 257-562.
- Harrison, Tom, 1973. The advent of Islam to west and North Borneo. *Journal of the Malayan Branch Asiatic Society* 45(1).10-20.
- Huff, W.G, 1993. The Development of Rubber Market in Pre-World War II Singapore. *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. 24, Bil.2, 1993. Singapore University press, Singapore. 285-306
- Ho Hui Ling, 2003. Keadaan ekonomi dan sosial di Sarawak (1841-1941) dan Sabah (1881-1941). *Malaysia dari segi Sejarah*, Bil.31. Kuala Lumpur: Persatuan Sejarah Malaysia.
- Ibrahim Said, 1983. Adat dicipta untuk keharmonian. *Dalam Dewan Budaya*, jilid 5 bilangan 6. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- P. Leys, P, 1968. Observations on the Brunei political system 1883-1885. *Dalam Journal of Malayan Branch Royal Asiatic Society (JMBRAS)*, jilid 41, Bah. 2. 1968, him. 120-122.
- Lokman Abdul Samad, 2004. Mitos dan Lagenda dalam minda Melayu. *Dalam Wadah keluaran September 2004*. Kota Kinabalu: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Moody, David. C, 1993. Ida'an phonemics. *Dalam Sabah Museum Monograf volume 4*. Kota Kinabalu: Muzium Negeri Sabah. 131-146
- Mohd Yusoff Ismail, 1997. Masyarakat Minoriti Idahan dan Ekologi Sarang Burung: Pengaruh Sistem Kekerabatan dalam Pengurusan Alam Sekitar. *Dalam Akademika 51 (Julai)*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia. 3-21.
- Ongkili, James P, 1973. Kelekaan ekonomi Kompeni Berpiagam Sabah Kerajaan British Sabah 1881-1941. *Dalam Jurnal Sejarah volume 16*, No. 1. Kuala Lumpur: Universiti Malaya.
- Sabihah Osman, 1989. The role of Governor D.J Jardine in improving the welfare of the Indigenous people of Sabah 1934-1937. *Journal of Southeast Asian Studies (JSEAS)* volume xx, No.2, September 1989. Singapore: Singapore University Press.

Sharija Che Shaari dan Ida Shafinaz Mohd Kamil, 1999. Mahkamah Anak Negeri di Sabah: Dulu, kini dan masa depan. *MANU, Jurnal Pusat Penataran Ilmu dan Bahasa*, Bil. 2. 1999. Kota Kinabalu: Universiti Malaysia Sabah. 39-58

Shim, P.S, 2000. Origin of Kadazandusuns, Paitanics and Idahans in Sabah. *Dalam Sabah Society Journal/Vol. 17*. Kota Kinabalu: Muzium Negeri Sabah. 73-97

The Bird caves of Idahan. *Dalam East Malaysia Annual 78*. Kota Kinabalu: Sabah Promotions. 105-106

Tabrett, K.P, 1988. Early constabulary expeditions in British North Borneo, 1883 to 1888. *Dalam Sabah Society Journal, volume 15*. Kota Kinabalu: Muzium Negeri Sabah. 41-58

Yunus bin Sauman @ Sabin, 2001. Tapak pengebumian purba di Lembah Danum, Hulu Segama, Sabah: Satu tinjauan. *Dalam Purba, Jurnal Persatuan Muzium Malaysia bil. 20*. Kuala Lumpur: United Selangor Press Sdn. Bhd. 22-85.

Tesis/Latihan Ilmiah

Jusman bin Aman Setia, 2001. *Aspek Fonologi Bahasa Idahan*. Kertas Projek Jabatan Linguistik Sarjana Muda dari Jabatan Linguistik, Fakulti Sains Kemasyarakatan dan Kemanusiaan. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.

Nohin Garam @ Noraiha Abdullah, 1990. *Sejarah perkembangan pertanian perladangan zaman Syarikat Berplagam Borneo Utara di Sabah (1881-1941)*. Tesis Sarjana Muda dari Jabatan Sejarah. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.

Rafidah bt Marmin, 2003. *Gua Madai: Warisan masyarakat kaum Idahan*. Tesis Sarjana Muda dari Sekolah Sains Sosial. Kota Kinabalu: Universiti Malaysia Sabah.

Yusnidah bt Yusof, 2002/2003. *Sejarah kaum Idahan di Sabah: Pewajahannya dari sumber warisan*. Latihan Ilmiah bagi Program Sejarah di Pusat pengajian Sejarah, Politik dan Strategi, Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan. Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.

Temubual dengan responden

Imam Kam bin Imam Pailan, 2003. Penglibatan suku Idahan dalam kegiatan ekonomi semasa SBBU dan pentadbiran. Temubual pada 8 June di Kampung Segama, Lahad Datu, Sabah. Imam Kampung Segama batu 8.

Imam Injir @ Ahmad bin Imam Panjang, 2003. Kehidupan suku Idahan pada zaman dahulu dari segi pegangan agama, pertanian dan sosial mereka. Temubual pada 10 Disember di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. Mantan Imam Kampung Sapagaya.

- Hj. Manaf bin Usah, 2003. Amalan pengutipan sarang burung di Gua Madai oleh suku Idahan. Temubual pada 15 Disember di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. Mantan Ketua Madai.
- En. Nasir bin Hj. Manaf, 2003. Penglibatan suku Idahan dalam pentadbiran dari zaman SBBU sehingga menuju kemerdekaan. Temubual pada 15 Disember di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. Mantan Ketua Daerah Lahad Datu era pemerintahan PBS.
- En. Jupati bin Gusmit, 2003. Corak kehidupan suku Idahan dan kegiatan pengutipan sarang burung. Temubual pada 19 Disember di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. Mantan Mukim Zon Silam era pemerintahan PBS Ketua Daerah Lahad Datu sekarang.
- Hj. Suti bin Gahib, 2003. Amalan dan kegiatan pengutipan sarang burung di Gua Madai oleh suku Idahan. Temubual pada 19 Disember di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. AJK Majlis Adat suku Idahan dan Mantan Ketua Madai 1999 sehingga 2005.
- Hj. Ator bin Semurung Awan, 2003. Pentadbiran suku Idahan pada zaman dahulu dan peranan dimainkan oleh para pemimpin suku ini di Lahad Datu semasa Sabah hendak merdeka bersama dalam Malaysia. Temubual pada 22 Disember di Taman Aman 1, Lahad Datu, Sabah. AJK Majlis Adat suku Idahan dan Mantan Ketua Anak Negeri Lahad Datu semasa era pemerintahan USNO.
- Hj. Datu Asibi bin Datu Agasi, 2003. Pentadbiran suku Idahan semasa SBBU dan peranan mereka di Lahad Datu semasa hendak merdeka bersama dalam Malaysia. Temubual pada 25 Disember di Kampung Assam, Lahad Datu, Sabah. Pengurus Majlis Adat suku Idahan dan Mantan Ketua Daerah semasa era pemerintahan USNO.
- Hj. Onga bin Lagadai, 2003. Pentadbiran, sosial dan kegiatan kehidupan awal suku Idahan di kawasan Teluk Darvel. Temubual pada 27 Disember di Kampung Muhibbah, Lahad Datu, Sabah. Timbalan Pengurus Majlis Adat suku Idahan, Mantan Ketua Daerah semasa era pemerintahan BERJAYA.
- Hj. Abdul Karim bin Gurau, 2004. Kehidupan awal suku Idahan dan kegiatan pengutipan sarang burung di Gua Madai. Temubual pada 1 Januari di Kampung Muhibbah, Lahad Datu, Sabah. AJK Majlis Adat suku Idahan dan Mantan Ketua Madai 1996 sehingga 1998.
- En. Mohd. Rais bin Rajo Tuo Sidom, 2004. Pantang larang dalam keluar mencari rezeki dan pengutipan sarang burung. Temubual pada 5 Januari di Kampung Tabanak, Lahad Datu, Sabah.
- Pn. Alimah bt. Mohd Zin, 2004. Pantang larang dalam soal kematian, pergi mencari rezeki. Temubual pada 5 Januari di Kampung Tabanak, Lahad Datu, Sabah.

Hjh. Maimunah bt. Imam Pai, 2004. Pantang larang dan adat dalam wanita mengandung dan kegiatan bercucuk tanam. Temubual pada 6 Januari di Kampung Tabanak, Lahad Datu, Sabah.

En. Abidin bin Tukang, 2004. Suku Idahan di Lahad Datu secara umum. Temubual pada 6 Januari di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. AJK Majlis Adat suku Idahan dan Mantan Ketua Daerah Lahad Datu.

Hj. Kesuari bin Arif, 2004. Penglibatan dalam ekonomi semasa SBBU iaitu penglibatan suku Idahan sebagai pekerja di ladang tembakau Segama dan pentadbiran di Lahad Datu. Temubual pada 8 Januari di pejabatnya kawasan Sedco, Lahad Datu, Sabah. Mantan Ketua Daerah Lahad Datu dari tahun 1994-1996.

Hj. Ugung bin Hj. Berinal, 2004. Penglibatan dalam suku Idahan sebagai pekerja di ladang tembakau Segama dan pentadbiran. Temubual pada 8 Januari di Kampung Segama, Lahad Datu, Sabah. Ketua Kampung Segama batu 8.

Imam Asl bin Ahing, 2004. Amalan sosial suku Idahan tentang soal kematian dan pertanian mereka. Temubual pada 8 Januari di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. Salah seorang Imam Kampung Sapagaya.

Hj. Tuaran bin Majid 2004. Kehidupan suku Idahan di kawasan Teluk Darvel dahulu sebelum SBBU. Temubual pada 9 Januari di Dewata, Lahad Datu, Sabah. Mantan Ketua Kampung Sapagaya era pemerintahan BERJAYA.

Hjh. Kilia bt. Pangiran Itom, 2004. Amalan bercucuk tanam dan kebudayaan suku Idahan. Temubual pada 8 Januari di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah.

Hjh. Intan Diri bt. Panglimo Rawan, 2004. Pantang larang bagi wanita mengandung sehingga bersalin. Temubual pada 8 Januari di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. Beliau merupakan seorang *pakil* di kampung. *Pakil* bermaksud orang yang menyediakan makanan apabila hendak membuat bacaan doa kenduri arwah dalam tempoh selama 40 hari.

En. Ismail bin O.T Ator, 2004. Amalan kehidupan dan budaya suku Idahan dalam perkahwinan dan pantang larang. Temubual pada 10 Januari di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. Setiausaha Majlis Adat suku Idahan dan AJK Pertubuhan Kebajikan Idahan Pewaris Madai Lahad Datu (PEWARIS).

Hj. Datu Ibrahim bin Datu Bangsawan, 2004. Penglibatan suku Idahan dalam pendidikan di Lahad Datu pada peringkat awal. Temubual pada 15 Januari di Kampung Tabanak, Lahad Datu, Sabah. AJK Majlis Adat suku Idahan dan Mantan Pegawai Pendidikan Lahad Datu.

Hj. Mursid bin Mohd Rais, 2004. Kegiatan pengutipan sarang burung dan pentadbiran suku Idahan di Lahad Datu. Temubual pada 15 Januari di Kampung Tabanak, Lahad Datu, Sabah. AJK JKKK Tabanak.

Datu Alam bin Datu Jinurain, 2004. Pentadbiran suku Idahan pada masa SBBU sehingga selepas perang Jepun. Temubual pada 16 Januari di Kampung Tabanak, Lahad Datu, Sabah. AJK Majlis Adat suku Idahan dan Mantan Ketua Anak Negeri Kunak era pemerintahan USNO dan BERJAYA.

En. Hajem bin Tabbok, 2004. Corak kehidupan suku Idahan sebelum SBBU. Temubual pada 16 Januari di Kampung Terusan, Lahad Datu, Sabah.

En. Aman Setia bin Babul Bustan, 2004. Asal usul dan penglibatan suku Idahan di Kampung Sapagaya dalam pekerjaan di ladang kelapa Tamoi. Temubual pada 17 Januari di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. AJK Majlis Adat suku Idahan.

Hj. Andara bin Imam Littu, 2004. Kepimpinan dan corak hidup suku Idahan sebelum perang Jepun di Lahad Datu. Temubual pada 4 Februari di Kampung Segangan, Lahad Datu, Sabah. AJK Majlis Adat suku Idahan.

Hj. Kaoh bin Ibrahim, 2004. Adat perkahwinan dan kegiatan pengutipan sarang burung suku Idahan di Gua Madai. Temubual pada 6 Februari di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. AJK Majlis Adat suku Idahan.

Hj. Salim bin Etong, 2004. Kegiatan pengutipan sarang burung suku Idahan di Gua Madai. Temubual pada 6 Februari di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. AJK Majlis Adat suku Idahan.

En. Radin bin Sahabuddin, 2004. Berkaitan pendidikan awal di Lahad Datu dan kebudayaan suku Idahan. Temubual pada 10 Februari di Muhibbah peringkat 1, Lahad Datu, Sabah. (Mantan Guru)

En. Jinggal bin , 2004. Berkaitan pendidikan awal di Lahad Datu. Temubual pada 10 Februari di Kampung Binuang, Lahad Datu, Sabah. Beliau merupakan seorang mantan guru dan sekarang berkecimpung dalam politik dengan memegang jawatan sebagai Pemimpin Kemajuan Rakya N. 49 ADUN Tungku.

Hjh. Sopiah bt. Hj. Abdul Rahman, 2004. Adat perkahwinan suku Idahan dan kehidupan mereka dahulu. Temubual pada 12 Mac di Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. Beliau merupakan seorang *pakil* di kampung. *Pakil* bermaksud orang yang menyediakan makanan apabila hendak membuat bacaan doa kenduri arwah dalam tempoh selama 40 hari.

Hj. Datu Abdulapi bin Datu Mustapa, 2004. Berkaitan kehidupan sosial suku Idahan tentang kematian dan perkahwinan. Temubual pada di rumahnya Kampung Sapagaya, Lahad Datu, Sabah. Beliau merupakan Imam Kariah kampung Sapagaya.